

دستورالعمل

گروه فقه و حقوق اسلامی

پایان نامه

جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

فقه و حقوق خصوصی

عنوان:

تعدد زوجات در فقه و خألهای آن در قانون حمایت از خانواده مصوب ۱۳۹۱

استاد راهنما:

دکتر سید احمد میر خلیلی

استاد مشاور:

دکتر عباس کلانتری خلیل آباد

تدوین کننده:

بتول سلحشور

اسفند ۱۳۹۴

«با سلام بر یگانه منجی عالم امکان، مهدی موعود(ع)»

تقدیم به

امام رئوف، شمس الشموس، علی بن موسی الرضا(ع)

شهیدان سرزیم

آنان که پیش‌های قلب و ضمیر به خاطر خونی است که آنان در گدایش جاری ساختند.

پدر عزیزم

که اگر دست‌انتم تاب نوشتن داشت به خاطر لرزش دستان او بود.

مادر عزیزم

که موهایش سپید شد تا رو سفید شوم.

آستا، خواهرزاده‌ی عزیزم که همواره برای من وقتیم دعامی کند.

سپاس

خدای را

که هر چه دارم از اوست

به امید آنکه توفیق یابم جز خدمت به خلق او نکوشم.

و استادان بزرگوارم

آنان که سخاوتمندانه مرا از پر تور فروغ علم خویش بهره مند ساختند.

به ویژه استادان گران قدر دکتر سید احمد میر خلیلی و دکتر عباس کلاتری

که این پژوهش با حمایت های بی دریغ و همیشگی ایشان به سرانجام رسید.

و خانواده عزیزم

آنان که در تمام سختی‌ها و محنت‌ها مرا یاری کردند.

چکیده

تعدد زوجات از جمله موضوعات بحث‌برانگیز در حوزه‌ی حقوق خانواده است. ابهامات و نواقصی که در زمینه‌ی شرایط جواز تعدد زوجات در قوانین حاکم بر این موضوع وجود دارد، تحقیق و پژوهش در این خصوص را ضرورت می‌بخشد. بررسی خلأها و ایرادات قانون حمایت از خانواده در زمینه‌ی شرایط جواز تعدد، از جمله محدود کردن تعدد زوجات به دو همسر، اجمال در زمینه‌ی تعدد همسر موقت، بی‌عنایتی به شرط مهم عدالت، تسامح نسبت به شرط عدم ازدواج مجدد و اهمال در زمینه‌ی ضمانت اجرای تخلف از شرایط جواز تعدد زوجات، بخش‌ها و محورهای اساسی این پژوهش‌اند. در این پژوهش مشخص شد که در خصوص خلأها و ایرادات مذکور، بر اساس مبانی و قواعد فقهی و حقوقی، اولاً با توجه به مشروعیت ازدواج مرد با چهار همسر طبق نص قرآن کریم، قانون‌گذار در مقام بیان حصر تعدد به دو همسر نبوده و ازدواج مرد با چهار همسر مغایرتی با قانون ندارد. ثانیاً با توجه به ادله‌ی متعدد، شرایط مقررشده در مورد جواز تعدد زوجات شامل ازدواج مجدد اعم از دائم و موقت می‌شود و اختصاص این محدودیت‌ها به ازدواج دائم بی‌وجه می‌نماید. ثالثاً عدالتی که بنا به نص قرآن کریم شرط اصلی جواز تعدد زوجات است، در قانون حمایت از خانواده به‌عنوان شرط صدور اجازه‌ی ازدواج مجدد ذکر نشده و نحوه‌ی احراز آن مبهم است؛ لکن قضات باید این شرط مهم و ضروری را موردنظر داشته باشند و بر اساس ادله و قرائن به احراز آن بپردازند. همچنین شرط عدم ازدواج مجدد اگر به‌صورت کلی و دائمی باشد باطل است زیرا مخالف با شرع است؛ اما اگر مقید به زمان محدود و یا شخص معین شود اشکالی ندارد زیرا التزام به ترک مباح به‌صورت جزئی بلامانع می‌باشد. پیش‌بینی ضمانت اجرای کیفری در خصوص تعدد زوجات نه‌تنها مخالفتی با شرع ندارد بلکه با توجه به شرایط و احوال زمان و نیز با عنایت به اینکه پیش‌بینی حق طلاق برای زن از سوی قانون‌گذار، ضمانت اجرای محکم و منصفانه‌ای در این زمینه نیست، وضع مجازات برای مردی که از شرایط جواز تعدد زوجات تخلف می‌کند امری ضروری به نظر می‌رسد.

واژگان کلیدی:

تعدد زوجات، قانون حمایت از خانواده مصوب ۱۳۹۱، عدالت، شرط عدم ازدواج مجدد، ضمانت

اجرا.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه .....
۳	الف- تبیین موضوع .....
۳	ب- ضرورت و هدف تحقیق .....
۴	ج- پیشینه تحقیق .....
۴	د- سؤالات تحقیق .....
۵	ه- فرضیات تحقیق .....
۵	و- روش تحقیق .....
۶	ز- سازمان‌دهی تحقیق .....
۷	فصل اول: کلیات .....
۸	۱-۱- نکاح .....
۹	۱-۱-۱- اقسام نکاح .....
۹	۱-۲-۱- تعدد زوجات .....
۱۰	۱-۲-۱- تاریخچه‌ی تعدد زوجات .....
۱۱	۲-۲-۱- تعدد زوجات در قوانین موضوعه‌ی سایر کشورها .....
۱۲	۳-۲-۱- تعدد زوجات در اسلام .....
۱۲	۱-۳-۲-۱- تعدد زوجات در قرآن .....
۲۱	۲-۳-۲-۱- تعدد زوجات در روایات .....
۲۲	۳-۳-۲-۱- حکم تکلیفی تعدد زوجات .....
۲۴	۴-۲-۱- ادله‌ی عقلی و ضرورت‌های اجتماعی جواز تعدد زوجات .....
۲۶	۵-۲-۱- ادله‌ی مخالفین جواز تعدد زوجات .....
۳۱	۶-۲-۱- محدودیت‌های فقهی تعدد زوجات .....

- ۷-۲-۱- نظریه‌ی تفصیلی در باب جواز تعدد زوجات ۳۱
- ۸-۲-۱- تعدد زوجات در حقوق ایران ۳۲
- ۳-۱- خلاصه قانونی ۳۳
- ۴-۱- ضمانت اجرا ۳۴
- ۱-۴-۱- اقسام ضمانت اجرا ۳۵
- فصل دوم: شروط جواز تعدد زوجات ۳۹
- ۱-۲- سیر تحول شروط جواز تعدد زوجات در حقوق موضوعه ۴۰
- ۲-۲- ایرادات و ابهامات قانون حاکم بر شروط جواز تعدد زوجات ۴۳
- ۱-۲-۲- محدود کردن تعدد زوجات به دو همسر ۴۳
- ۲-۲-۲- اجمال در زمینه‌ی تعدد همسر موقت ۴۴
- ۱-۲-۲-۲- محدودیت تعدد همسر موقت از دیدگاه فقها ۴۴
- ۲-۲-۲-۲- محدودیت تعدد همسر موقت در حقوق موضوعه ۴۷
- ۳-۲-۲- بی‌عنایتی قانون‌گذار به شرط عدالت ۴۸
- ۱-۳-۲-۲- عدم تبیین دقیق و صحیح شرط عدالت ۴۹
- ۲-۳-۲-۲- عدم بیان نحوه‌ی احراز عدالت ۵۲
- ۴-۲-۲- تسامح نسبت به شرط عدم ازدواج مجدد مرد ضمن عقد نکاح ۵۶
- ۱-۴-۲-۲- شرط عدم ازدواج مجدد از دیدگاه فقها ۵۶
- ۲-۴-۲-۲- شرط عدم ازدواج مجدد از دیدگاه حقوقدانان ۶۱
- فصل سوم: ضمانت اجرای شروط تعدد زوجات ۶۵
- ۱-۳- سیر تحول ضمانت اجرای شروط تعدد زوجات در حقوق موضوعه ۶۶
- ۲-۳- ضمانت اجرای کیفری شروط تعدد زوجات ۶۹
- ۱-۲-۳- امکان مجازات طبق قاعده‌ی «التعزیر فی کل معصیة» ۷۰
- ۱-۱-۲-۳- معنای قاعده‌ی «التعزیر فی کل معصیة» ۷۰

- ۲-۱-۲-۳- دایره‌ی شمول قاعده‌ی «التعزیر فی کل معصیة» ۷۲
- ۱-۲-۱-۲-۳- اختصاص قاعده به گناهان کبیره ۷۲
- ۲-۲-۱-۲-۳- گسترش قاعده به عموم معاصی ۷۴
- ۳-۲-۱-۲-۳- شمول قاعده نسبت به احکام حکومتی ۷۷
- ۳-۱-۲-۳- شمول قاعده نسبت به تخلف از شروط تعدد زوجات ۷۸
- ۲-۲-۳- امکان مجازات از جهت ارتکاب رفتار مفسده انگیز ۸۰
- ۳-۲-۳- امکان مجازات طبق قاعده‌ی «لا ضرر و لا ضرار» ۸۲
- ۱-۳-۲-۳- معنای قاعده‌ی «لا ضرر و لا ضرار» ۸۲
- ۲-۳-۲-۳- شمول قاعده نسبت به تخلف از شروط تعدد زوجات ۸۳
- ۴-۲-۳- امکان مجازات کیفری طبق قوانین موضوعه ۸۴
- ۳-۳- ضمانت اجرای حقوقی شروط تعدد زوجات ۸۵
- ۴-۳- ضمانت اجرای شرط عدم ازدواج مجدد ۸۷
- نتیجه‌گیری و پیشنهادات ۹۲
- فهرست منابع ۹۶

مقدمه

خانواده مهم‌ترین نهاد اجتماعی است؛ به‌گونه‌ای که در شریعت اسلام عامل بقای نسل انسان، سکونت و آرامش، ارضای غرایز، مشارکت در امور مادی و معنوی و تربیت نسل دانسته شده و محیطی برای تربیت و پرورش انسان‌های شایسته و محلی برای رشد ارزش‌های والای معنوی تلقی شده است؛ بنابراین تلاش در جهت سلامت خانواده و پیشگیری از ایجاد تزلزل در آن از مهم‌ترین اهداف بوده و احکام الهی در راستای تحقق این هدف وضع شده‌اند.

از جمله موضوعات مهم که نقش بسزایی در حفظ و بقای نهاد خانواده دارد مسئله‌ی تعدد زوجات است که در دین اسلام بنا بر نص صریح قرآن کریم، روایات و اجماع فقها، با در نظر گرفتن مصالحی جایز دانسته شده است. تعدد زوجات از تأسیسات اسلام نیست بلکه همواره در میان جوامع بشری و ادیان مختلف به شکل‌های گوناگون رایج بوده است، اما دین اسلام با محدود کردن چندمسری و تعیین شرایط و ضوابط برای آن، تعدد زوجات را قانون‌مند ساخت. در نظام حقوقی ایران نیز به تبعیت از فقه اسلامی، تعدد زوجات اجازه داده شده و برای اجرای این حکم الهی قوانین متعددی مقرر شده است.

یکی از مباحثی که پیرامون موضوع تعدد زوجات مطرح می‌شود، شرایط جواز آن می‌باشد. با توجه به تبعات فردی و اجتماعی چندمسری، این امر نمی‌تواند به‌صورت مطلق و نامحدود، مجاز و مشروع باشد؛ به همین منظور از جانب شارع مقدس حدود و شرایطی برای جواز چندمسری لحاظ شده است. اهمیت این موضوع در جامعه ایجاب می‌کند که قانون‌گذار نیز با وضع حدود و شرایطی، اقدام مردها به ازدواج مجدد را در چهارچوب قانونی قرار داده و از این طریق به اجرای عادلانه‌ی این حکم الهی مبادرت ورزد. لکن شرایطی که از سوی قانون‌گذار در خصوص جواز تعدد مقرر شده دارای ایرادات و نواقصی است که موجب تشتت آراء و سوءاستفاده‌هایی در این خصوص شده است و لذا نیازمند بازنگری از سوی قانون‌گذار می‌باشد.

نوشتار حاضر، جهت بررسی خلأهای موجود در زمینه‌ی شرایط جواز تعدد زوجات مطابق قانون حمایت از خانواده ۱۳۹۱ تنظیم شده است چراکه در حال حاضر، قانون حاکم بر شرایط و محدودیت‌های تعدد زوجات این قانون می‌باشد. به‌منظور بررسی ایرادات و نواقص قانونی در این مورد، ابتدا در فصل اول به بیان کلیات مربوط به بحث تعدد زوجات از جمله تاریخچه، مبانی فقهی و ضرورت‌های عقلی و اجتماعی آن و نیز مفاهیم کلی که موضوع پژوهش بر آن‌ها مبتنی است پرداخته‌شده و سپس

در فصل دوم، خلأهای قانونی موجود در خصوص شرایط جواز تعدد زوجات تبیین شده است. در آخر نیز به طرح مباحثی در خصوص ضمانت اجرای شرایط جواز تعدد زوجات پرداخته شده و پیشنهاداتی در این زمینه ارائه گردیده است.

لازمه‌ی شناخت هر پژوهشی، آشنایی با جنبه‌های مختلف موضوع آن می‌باشد، بنابراین در ذیل به بیان آن‌ها پرداخته می‌شود:

الف - تبیین موضوع

یکی از مباحث مرتبط با خانواده، بحث تعدد زوجات است که مراد از آن داشتن چند همسر در زمان واحد می‌باشد. در فقه اسلامی بنا بر کتاب، سنت و اجماع، مرد می‌تواند ۴ همسر دائمی اختیار کند. لکن این مشروعیت و جواز متوقف بر رعایت شرایطی می‌باشد چراکه ازدواج مجدد مرد نباید به‌گونه‌ای باشد که موجب عسر و حرج همسران یا محرومیت آن‌ها از حقوق واجب و مسلمشان گردد و یا برخلاف وظایف انسانی و اسلامی باشد؛ لذا در شریعت اسلام شرایط و ضوابطی برای جواز چندهمسری لحاظ شده است.

در حقوق موضوعه نیز به تبعیت از فقه اسلامی تعدد زوجات اجازه داده شده و شرایطی برای آن مقرر شده است. با توجه به اینکه در قانون مدنی صراحتاً به موضوع تعدد زوجات پرداخته نشده، در این مورد به قانون حمایت از خانواده مراجعه می‌شود. قانون مذکور در طی دوره‌های متممادی تحولاتی در زمینه‌ی بحث تعدد زوجات داشته است. در حال حاضر قانون حاکم بر مباحث خانواده، قانون حمایت از خانواده مصوب ۱۳۹۱ است؛ لکن با مراجعه به این قانون، خلأهایی در مورد موضوع تعدد زوجات به چشم می‌خورد که قابل‌اغماض نبوده و نیازمند نگاه دقیق و اصلاحاتی اساسی از سوی قانون‌گذار می‌باشد. این خلأها را می‌توان در دو بخش کلی قرار داد: اول ابهامات و نواقصی است که در خصوص شرایط جواز تعدد زوجات وجود دارد و دیگری عدم بیان ضمانت اجرای مناسب در خصوص این شرایط می‌باشد. در این پژوهش سعی بر آن است تا با بررسی اصول و قواعد فقهی و حقوقی و نیز با بررسی دیدگاه فقها و حقوقدانان به تبیین خلأهای موجود و ارائه‌ی پیشنهادهاتی در این مورد پرداخته شود.

ب - ضرورت و هدف تحقیق

نهاد خانواده در نظام حقوقی ایران و اسلام از جایگاه ممتازی برخوردار است؛ با توجه به وجود کاستی‌ها و نواقص فراوان در قوانین موجود حاکم بر نهاد خانواده، ضرورت تحقیق و بررسی در این زمینه به‌خوبی احساس می‌شود. بحث تعدد زوجات، یکی از مباحث مرتبط با خانواده است که امروزه به خاطر رواج مسائلی همچون مسائل فمینیستی و دفاع از حقوق زنان جزء مباحث اجتماعی بحث‌برانگیز به شمار می‌رود. با توجه به ایرادات و نواقصی که در خصوص شرایط تعدد زوجات و به‌ویژه ضمانت اجرایی آن وجود دارد و با عنایت به اینکه این امر زمینه‌ساز سوءاستفاده‌ی برخی اشخاص و صدور آراء خلاف عدالت در برخی موارد شده است ضرورت دارد تا تحقیقاتی در این زمینه

صورت گرفته و جوانب این موضوع به خوبی تبیین شوند. هدف از این پژوهش تبیین دقیق شرایط جواز تعدد زوجات و نیز ارائه راهکارهایی جهت پیش‌بینی ضمانت‌اجرای محکم و مناسب به‌عنوان پشتوانه‌ی این شرایط می‌باشد تا حکم الهی اباحه‌ی تعدد زوجات به نحو صحیح و عادلانه در جامعه اجرا شود. انتظار می‌رود این پژوهش مورد استفاده و عنایت نهادهایی همچون قوه مقننه و نهادهای مرتبط، قوه قضائیه و وکلای دادگستری، نهادهای علمی و آموزشی کشور و کتابخانه‌های تخصصی و مراکز فرهنگی قرار گیرد.

ج - پیشینه تحقیق

موضوع تعدد زوجات به دلیل آثار و تبعات فردی و اجتماعی، همواره مورد بررسی، نقد و تحلیل فقها و حقوقدانان قرار گرفته و کتاب‌های متعددی در مورد آن تألیف شده است که بیشتر به بیان سابقه‌ی تعدد زوجات در جوامع و بررسی مبانی و شرایط فقهی آن پرداخته‌اند لکن در جستجوهای صورت گرفته کتابی که به صورت تفصیلی به بررسی شرایط قانونی ازدواج مجدد و ضمانت‌اجرای تخلف از این شرایط و خلأهایی که در این خصوص در حقوق موضوعه وجود دارد، بپردازد یافت نشد لکن در برخی کتب حقوقی مانند «صفایی، حسین و امامی، اسدالله، حقوق خانواده»، «کاتوزیان، ناصر، حقوق خانواده» و «روشن، محمد، حقوق خانواده» مباحثی پیرامون این موضوع مطرح شده است. پایان‌نامه‌هایی نیز در این زمینه نگاشته شده که از آن جمله می‌توان به «عچرش، زینب، بررسی فقهی و حقوقی تعدد زوجات»، «کریمی، محمدصادق، تعدد زوجات در فقه امامیه» اشاره نمود. همچنین تعدادی مقاله در این خصوص نوشته شده است؛ از جمله «حاجیعلی، فریبا، مبانی فقهی و حقوقی نظام تعدد زوجات در خانواده»، «عبدی‌پور، ابراهیم، تعدد زوجات» و «امامی، مسعود، فلسفه حکم تعدد زوجات». در این آثار بیشتر به بررسی فقهی تعدد زوجات پرداخته شده و بسیاری از ابهامات و خلأهای قانونی موجود در این زمینه تبیین نشده و لذا همچنان سؤالاتی در این زمینه باقی است که نیازمند تحقیقاتی منسجم در این زمینه می‌باشد.

د - سؤالات تحقیق

در این پژوهش سعی بر این است تا به سؤالات ذیل پاسخ داده شود.

سؤال اصلی:

چه خلأهایی در مورد تعدد زوجات در قانون حمایت از خانواده ۱۳۹۱ وجود دارد؟

سؤالات فرعی:

الف) جواز تعدد زوجات متوقف بر رعایت چه شروطی است؟

ب) شرایط تعدد زوجات اختصاص به ازدواج دائم دارد یا ازدواج موقت را نیز شامل می‌شود؟

ج) مراد از عدالتی که شرط تعدد زوجات است چیست و نحوه‌ی احراز آن به چه صورت است؟

د) حکم شرط عدم ازدواج مجدد زوج ضمن عقد نکاح چیست؟

ه) چه خلأهایی در مورد ضمانت اجرای تخلف از شرایط تعدد زوجات وجود دارد؟

ه- فرضیات تحقیق

فرضیه‌هایی که در مورد سؤالات پژوهش مطرح می‌شود به شرح ذیل می‌باشد:
فرضیه اصلی:

قانون حمایت از خانواده ۱۳۹۱ در زمینه‌ی شرایط جواز تعدد زوجات و ضمانت اجرای تخلف از این شرایط دارای ابهامات و نواقصی از جمله محدود کردن تعدد زوجات به دو همسر، اجمال در زمینه‌ی تعدد همسر موقت، بی‌عنایتی به شرط مهم عدالت، تسامح نسبت به شرط عدم ازدواج مجدد و اهمال در زمینه‌ی ضمانت اجرای تخلف از شرایط جواز تعدد زوجات است که نیازمند اصلاح و بازنگری از سوی قانون‌گذار می‌باشند.

فرضیات فرعی:

الف) جواز تعدد زوجات در شرع متوقف بر شرط عدالت بوده و محدود به چهار همسر است. در حقوق موضوعه نیز مرد در صورتی می‌تواند مبادرت به ازدواج مجدد کند که شرایط مندرج در مواد ۱۶ و ۱۷ قانون حمایت از خانواده مصوب ۱۳۵۳ را رعایت نماید.
ب) شرایط و محدودیت‌های تعدد زوجات، اختصاص به ازدواج دائم نداشته و شامل ازدواج موقت نیز می‌شود.

ج) مراد از عدالتی که تعدد زوجات بر آن متوقف است، رعایت مساوات و برابری میان همسران متعدد است و احراز توانایی مرد به اجرای عدالت باید توسط دادگاه صورت بگیرد.

د) شرط عدم ازدواج مجدد اگر به‌صورت محدود و جزئی باشد صحیح است.

ه) در حال حاضر ضمانت اجرای موجود در خصوص تخلف از شرایط تعدد زوجات، امکان تقاضای صدور گواهی عدم امکان سازش از سوی همسر اول است و همچنین در مواد ۴۹ و ۵۶ قانون حمایت از خانواده مصوب ۱۳۹۱ ضمانت اجرایی برای عدم ثبت نکاح و تخلفات دفاتر ثبت در این زمینه در نظر گرفته شده است.

و- روش تحقیق

نوع تحقیق صورت گرفته بنیادی و شیوه‌ی نگارش تحلیلی - توصیفی می‌باشد که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و نرم‌افزارهای تخصصی صورت گرفته است.

ز- سازمان دهی تحقیق

پژوهش حاضر در ۳ فصل تنظیم شده است:

فصل اول: مربوط به کلیات و مفاهیم است که در آن، اصطلاحات و مفاهیمی که پژوهش مبتنی بر آنها می‌باشد تبیین گردیده است.

فصل دوم: در این فصل به بررسی شرایط جواز تعدد زوجات پرداخته شده است؛ این فصل در ۲ بخش اصلی تنظیم شده است که عبارت‌اند از: سیر تحولات شرایط جواز تعدد زوجات و ایرادات و ابهامات قانون حاکم بر شرایط جواز تعدد زوجات.

فصل سوم: در این فصل بحث ضمانت اجرای تخلف از شرایط جواز تعدد زوجات مطرح شده است و دارای ۴ بخش اصلی است که عبارت‌اند از: سیر تحولات ضمانت اجرای شرایط تعدد زوجات، ضمانت اجرای کیفری شرایط تعدد زوجات، ضمانت اجرای حقوقی شرایط تعدد زوجات و ضمانت اجرای شرط عدم ازدواج مجدد.

در پایان هم به نتیجه‌گیری و ارائه‌ی پیشنهاداتی در این خصوص پرداخته شده است.

فصل اول

کلیات

بررسی فقهی و حقوقی هر موضوعی مستلزم شناخت مقدمات و مفاهیم مرتبط با آن موضوع است. جهت بررسی تعدد زوجات در فقه و خلأهای قانونی آن نیز پرداختن به برخی مقدمات ضرورت دارد. به همین منظور، برای روشن شدن موضوع به توضیح مفاهیم و اصطلاحاتی که بحث، مبتنی بر آن‌هاست پرداخته می‌شود.

۱-۱- نکاح

نکاح مصدر ثلاثی و از ریشه «نکح، ینکح» می‌باشد.^۱ معانی متعددی برای لغت نکاح بیان شده است؛ از جمله این معانی می‌توان به تقابل، انضمام، اختلاط و وطی اشاره نمود.^۲

در مورد اینکه نکاح در اصطلاح، دلالت بر «وطی» می‌کند یا «عقد» یا میان هر دو مشترک لفظی است، اختلاف نظر وجود دارد. بنا بر نظر برخی حقیقت در وطی است و استعمال آن در عقد مجازی و از باب استعمال لفظ مسبب در سبب می‌باشد.^۳ در مقابل بعضی قائل به این شده‌اند که حقیقت در عقد است از جهت کثرت استعمال آن در عقد و در توجیه این قول، گفته شده محال است که حقیقت در وطی و مجاز در عقد باشد؛ زیرا نام‌های وطی همه کنایات‌اند و عرب تصریح به آن را قبیح می‌داند و این غیرممکن است که با لفظ قبیح از غیر قبیح تعبیر آورند و لفظی که برای وطی وضع شده را در عقد بکار برند و به قول برخی دیگر نکاح مشترک بین هر دو معنی است زیرا در هر دو استعمال شده و اصل در استعمال حقیقت است.^۴ مشهور قائل به این هستند که نکاح در لغت حقیقت در وطی و در شرع حقیقت در عقد است.^۵

تمام موارد نکاح در قرآن مجید به معنی عقد و تزویج است، مگر در آیه ۳ سوره‌ی نساء که گفته شده شاید به معنی وطی باشد.^۶

حقوقدانان نیز تعاریف متعددی از نکاح ارائه نموده‌اند از جمله گفته شده است: «نکاح قراردادی است که به موجب آن زن و مرد در زندگی با یکدیگر شریک و متحد شده، خانواده‌ای تشکیل می‌دهند»^۷ برخی نیز نکاح را این‌گونه تعریف نموده‌اند که «نکاح عبارت از رابطه‌ی حقوقی است که

^۱ ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۲، ص ۶۲۵.

^۲ فیومی، احمد بن محمد، مصباح المنیر، ج ۲، ص ۶۲۴.

^۳ ابن منظور، محمد بن مکرم، همان کتاب، ج ۲، ص ۶۲۶/حلی، حسن بن یوسف، تذکره الفقهاء، ج ۲، ص ۵۶۵.

^۴ قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۷، ص ۱۰۷/طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، ج ۲، ص ۴۲۱.

^۵ نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، ج ۲۹، ص ۶/حلی، حسن بن یوسف، تحریر الاحکام الشرعیة علی مذهب الامامیة، ج ۲، ص ۲.

^۶ قرشی، علی اکبر، همان کتاب، ج ۷، ص ۱۰۸.

^۷ صفائی، حسین و امامی، اسدالله، حقوق خانواده، ج ۱، ص ۱۳.

به‌وسیله‌ی عقد بین مرد و زن حاصل می‌گردد و به آن‌ها حق می‌دهد که تمتع جنسی از یکدیگر ببرند.^۱ مراد از نکاح در بحث تعدد زوجات، مجرد عقد می‌باشد.

۱-۱-۱- اقسام نکاح

در فقه امامیه و آنچه به تبعیت از فقه شیعی در حقوق موضوعه آمده، نکاح بر دو قسم است: نکاح دائم و نکاح موقت.

الف) نکاح دائم: اگر عقد نکاح مقید به زمان مشخصی نباشد، نکاح دائم نامیده می‌شود. در نکاح دائم مهر از اجزای نکاح به معنای اساسی آن تلقی نمی‌شود و اگر ذکر آن فراموش شود نکاح باطل نمی‌گردد ولی در صورت نزدیکی، زن مستحق دریافت مهرالمثل می‌شود. ارث و نفقه از قوانین امری نکاح دائم می‌باشند.^۲

ب) نکاح موقت: اگر عقد نکاح مقید به زمان مشخصی باشد، نکاح موقت نامیده می‌شود. برخلاف نکاح دائم، عدم ذکر مهر در این نوع از نکاح موجب بطلان عقد می‌شود. در نکاح موقت، زن حق نفقه ندارد و از شوهر ارث نمی‌برد.^۳

۱-۲- تعدد زوجات

تعدد مصدر باب «تَفَعَّلَ» از ماده‌ی «عَدَدَ، يُعَدُّ» است^۴ و در لغت به معنی بیش از یکی، فراوانی، بی‌شمار شدن، زیاد شدن عدد و بسیار گشتن می‌باشد.^۵

زوجات جمع «زوجه» و به معنی زنان و همسران است.^۶

«تعدد زوجات» در اصطلاح فقه و حقوق عبارت است از ازدواج مرد از روی آگاهی و قصد با چند زن در زمان واحد.^۷

^۱ امامی، حسن، حقوق مدنی، ج ۴، ص ۲۶۸.

^۲ روشن، محمد، حقوق خانواده، ص ۸۴.

^۳ همان مأخذ، ص ۸۴ - ۸۹.

^۴ حسینی زبیدی واسطی، محمد مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۵، ص ۹۷.

^۵ ابن منظور، محمد بن مکرم، همان کتاب، ج ۳، ص ۲۸۱/معین، محمد، فرهنگ فارسی، ص ۲۹۴.

^۶ حسینی زبیدی واسطی، محمد مرتضی، همان کتاب، ج ۳، ص ۳۹۵.

^۷ فاروقی، حارث سلیمان، المعجم القانوني، ج ۲، ص ۵۳۳.

۱-۲-۱- تاریخچهی تعدد زوجات

مطالعهی تاریخ ادیان و اقوام گذشته بیانگر این حقیقت است که تعدد زوجات سابقه‌ی دیرینه‌ای دارد و برخلاف آنچه برخی می‌پندارند از تأسیسات دین مقدس اسلام نیست بلکه در ادیان قبل از اسلام نیز رسمیت داشته و در میان جوامع مختلف، امری معمول و متداول بوده است؛ چنانکه حتی در میان برخی از ملل، اختیار کردن زنان متعدد، نشانه‌ی تشخص و اشرافیت محسوب می‌شد. ویل دورانت می‌گوید: «علمای دینی در قرون وسطی چنین تصور می‌کردند که تعدد زوجات از ابتکارات پیغمبر اسلام است در صورتی که چنین نیست و چنانکه دیدیم در اجتماعات ابتدایی جریان چندهمسری بیش‌تر مطابق آن بوده است.» گوستاو لوبون نیز در این مورد می‌گوید: «در اروپا هیچ‌یک از رسوم مشرق زمین به‌قدر تعدد زوجات بد معرفی نشده است و درباره‌ی هیچ رسمی هم این‌قدر نظر اروپا به‌خطا نرفته است. نویسندگان اروپا تعدد زوجات را شالوده‌مذهب اسلام دانسته‌اند ولی تصور مزبور از جمله تصوراتی است که هیچ مدرک و اساسی بر آن نیست.»^۱

با مراجعه به منابع تاریخی مشخص می‌شود که تعدد زوجات در میان اقوام باستانی مصر، یونان، روم، چین، هند، عراق قدیم و عرب جاهلیت امری مرسوم و رایج بوده است.^۲ در آیین یهودیت و زرتشت نیز تعدد زوجات به رسمیت شناخته‌شده و امری مرسوم بود^۳ اما در خصوص پذیرش این موضوع در آیین مسیحیت به‌خاطر عدم بیان جواز تعدد زوجات در انجیل، اختلاف وجود دارد؛ لکن به نظر می‌رسد با توجه به اینکه حضرت عیسی مقررات تورات را تأیید کرده و چندهمسری را صراحتاً نسخ ننموده، تعدد زوجات در اصل دین مسیح امری جایز بوده است. مسیحیت معاصر در افریقای سیاه نیز به نظام تعدد زوجات اعتراف کردند؛ چون بدین نتیجه رسیدند که منع آن مانع داخل شدن آفریقایی‌ها به مسیحیت می‌شود، لذا فریاد زدند که تعدد زوجات به‌صورت غیر محدود مباح است.^۴

تعدد زوجات در ایران باستان امری معمول و رایج بوده است. درباره‌ی طبقه اشراف عهد هخامنشی گفته شده است: «هرکدام از آن‌ها چند زن عقدی داشتند ولی عده‌ی زنان غیر عقدی بیشتر بوده است.»^۵ درباره‌ی اشکانیان نیز بیان شده است: «تعداد زنان غیر عقدی در میان آن‌ها و

^۱ مطهری، مرتضی، فقه و حقوق (مجموعه آثار)، ج ۱۹، ص ۳۰۴-۳۰۶.

^۲ مهریزی، مهدی، زن در اندیشه اسلامی، ص ۱۷۴/ ابراهیم محمدالجمل، تعدد الزوجات فی الاسلام، ص ۲۰-۲۲/ ناصح علوان، عبدالله، تعدد الزوجات فی الاسلام و الحکمة من تعدد ازواج النبی، ص ۱۵/ محمود عبدالحمید محمد، حقوق المرأة بین الاسلام والدیانات الاخری، ج ۱، ص ۱۴۷- ۱۴۹/ خالد عبدالرحمن العک، بناء الاسرة المسلمه، ص ۲۹۹/ باجوری، جمال محمد، المرأة فی الفکر الاسلامی، ج ۱، ص ۱۴۳- ۱۴۴.

^۳ زکی علی، ابو غزه، المرأة فی اليهودیه و المسيحیه و الاسلام، ص ۹۳/ پیرنیا، حسن، تاریخ ایران باستان، ج ۶، ص ۱۵۳۵- ۱۵۴۳.

^۴ سعیدی، محمد صالح، تحلیلی در فلسفه احکام اسلامی، ص ۳۵۷.

^۵ پیرنیا، حسن، همان کتاب، ج ۶، ص ۱۵۳۵- ۱۵۴۳.

به‌خصوص در خانواده سلطنتی از زمانی متداول شده بود که به ثروت رسیده بودند، زیرا زندگانی صحراگردی مانع از داشتن زنان متعدد است.^۱ همچنین مورخان به جواز تعدد زوجات در عصر ساسانیان اشاره نموده و گفته‌اند: «اصل تعدد زوجات اساس تشکیل خانواده (در ایران زمان ساسانیان) به شمار می‌رفت. در عمل، تعداد زنانی که مرد می‌توانست داشته باشد به نسبت استطاعت او بود. ظاهراً مردمان کم‌بضاعت به‌طور کلی بیش از یک زن نداشتند. رئیس خانواده از حق ریاست دودمان بهره‌مند بود. یکی از زنان، سوگلی و صاحب حقوق کامل محسوب شده و او را «زن پادشاهی‌ها» یا «زن ممتاز» می‌خواندند. از او پست‌تر زنی بود که عنوان خدمتکاری داشت و او را زن خدمتکار (زن چگاری‌ها) می‌گفتند. حقوق قانونی این دو نوع زوجه مختلف بود. ظاهراً کنیزان زرخرید و زنان اسیر جزو طبقه چاکر زن بوده‌اند. معلوم نیست که عده زنان ممتاز یک مرد محدود بوده است یا خیر؛ اما در بسیاری از مباحثات حقوقی، از مردی که دو زن ممتاز دارد سخن به میان آمده است. هر زنی از این طبقه عنوان بانوی خانه داشته است و گویا هر یک از آن‌ها دارای خانه جداگانه بوده‌اند. شوهر مکلف بود که مادام‌العمر زن ممتاز خود را نان دهد و نگهداری کند؛ اما زوجه‌هایی که عنوان چاکر زن داشته‌اند فقط اولاد ذکور آنان در خانواده پدری پذیرفته می‌شده است.^۲ بنابراین دین اسلام مؤسس تعدد زوجات نبوده بلکه با توجه به واقعیت‌های موجود در جوامع انسانی، تعداد همسرانی که مرد می‌تواند اختیار کند را محدود کرد و این امر را منوط به حفظ حقوق خانواده، دوری از پامال کردن حقوق همسران و نیز اجرای عدالت میان همسران نمود و از این طریق به چندهمسری نظم بخشید و آن را قانون‌مند ساخت.

۱-۲-۲- تعدد زوجات در قوانین موضوعه‌ی سایر کشورها

تعدد زوجات در اکثر کشورهای اسلامی به پیروی از فقه اسلامی، با در نظر گرفتن شرایطی پذیرفته شده است؛ از جمله می‌توان به کشورهای مصر،^۳ مراکش،^۴ عراق^۵ و لیبی^۶ اشاره نمود که در قوانین خود، تعدد زوجات را با رعایت شرایطی از قبیل عدالت، تقبل هزینه‌های همهی همسران و وجود منافع مشروع و اجتماعی برای این عمل، کفایت مال برای دادن نفقه، رضایت زوجه و ... مجاز دانسته و در این رابطه ضمانت اجراهایی مانند وجود حق طلاق برای همسر اول، مجازات حبس و جزای نقدی را وضع نموده‌اند.

^۱ پیرنیا، حسن، همان کتاب، ج ۹، ص ۲۶۹۳.

^۲ کریستن سن، آرتور، ایران در زمان ساسانیان، ص ۳۴۶.

^۳ شلیبی، محمدمصطفی، احکام الاسرة فی الاسلام، ص ۲۴۴.

^۴ صفائی، حسین و امامی، اسدالله، همان کتاب، ج ۱، ص ۱۱۵.

^۵ برزنجی، سولاف، قانون الاحوال شخصیه و تعدیلاتها و مکتبه القانونیه، شماره ۱۸۹، ذیل ماده ۳.

^۶ محمدالشریف العالم، عبدالسلام، الزواج والطلاق فی لیبی، ص ۳۷۸.

در میان کشورهای اسلامی، تونس تنها کشوری است که تعدد زوجات را جرم می‌داند. مطابق ماده ۱۸ قانون احوال شخصیه این کشور چندهمسری ممنوع شده و کسی که با وجود علقه‌ی نکاح، با دیگران ازدواج کند، علاوه بر بطلان این نکاح، به حبس و جریمه و یا یکی از دو مجازات محکوم خواهد شد. قانون‌گذار تونس با استناد به آیه ۱۲۹ سوره نساء، اجرای عدالت را از دید شارع غیرممکن دانسته و به همین دلیل تعدد زوجات را ممنوع و غیرشرعی اعلام نموده است.^۱

۱-۲-۳- تعدد زوجات در اسلام

تعدد زوجات در شریعت اسلام بنا به نص قرآن کریم، سنت و اجماع فقها، امری مشروع و جایز بوده و حتی از ضروریات فقه خوانده شده است؛^۲ چنانکه در منابع فقهی در مورد اصل جواز تعدد زوجات کمتر بحث شده و بیشتر به احکام، حدود و شرایط آن پرداخته شده است.

۱-۲-۳-۱- تعدد زوجات در قرآن

در قرآن کریم آیات متعددی در رابطه با تعدد زوجات وجود دارد. برخی از این آیات به صورت ضمنی بیانگر جواز تعدد زوجات می‌باشند؛ از جمله آیات ۳۲ و ۵۰ سوره‌ی احزاب و آیات ۱، ۳ و ۵ سوره‌ی تحریم که به تعدد همسران پیامبر اکرم اشاره دارند. لکن آیه ۳ سوره‌ی نساء صراحتاً بیانگر حکم جواز تعدد زوجات و شرایط آن می‌باشد.

خداوند در آیه ۳ سوره‌ی نساء می‌فرماید: «وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكُمْ آدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا؛ و اگر می‌ترسید که هنگام ازدواج با دختران یتیم، عدالت را رعایت نکنید، با زنان پاک دیگر ازدواج نمایید، دو یا سه یا چهار همسر و اگر می‌ترسید عدالت را رعایت نکنید، تنها یک همسر بگیرید و یا از زنانی که مالک آن‌ها هستید استفاده کنید، این کار، از ظلم و ستم بهتر جلوگیری می‌کند.» این آیه از سوی فقها و مفسران برای اثبات جواز تعدد زوجات و همچنین بیان شرایط تعدد زوجات در اسلام مورد استناد قرار گرفته است. در مورد این آیه مباحثی مطرح است که در ذیل بیان می‌گردد.

^۱ صفائی، حسین و امامی، اسدالله، همان کتاب، ج ۱، ص ۱۱۵.

^۲ حکیم طباطبایی، محسن، مستمسک العروة الوثقی، ج ۱۴، ص ۹۳. نجفی، محمد حسن، همان کتاب، ج ۳۰، ص ۲. طوسی، محمدبن حسن، الخلاف، ج ۵، ص ۱۱۱.